

Taňrytarapyn ýaradylan atlar

Category: Kitapcy, Mistika we fantastika

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Taňrytarapyn ýaradylan atlar TAŇRYTARAPYN ÝARADYLAN ATLAR

Türk(men)ler gadym zamanlardan bäri Taňrynyň gudratyna we ýeke-täkligine, mekanynyň gökdedigine ynanýardy. Orhon ýazuw ýadygärliklerinde geçýän “üze kök Tengri” jümlesi Taňrynyň gökdedigini nygtaýar.

Taryhçy Mirça Eliade «Gök Taňrysy» ýa-da «gökäki taňrylar» düşünjesiniň «Asmanyň ýa-da kosmosyň ýönekeý adamlaryň çykyp bilmejek ýerleri bolandygyndan» gözbaş alyp gaýdýandygyny aýdýar. Bu Taňry düşünjesi wagtyň geçmegi bilen «maddy asmandan manyda uly barlyga tarap özgerendigi» öňe sürülýär. Göktürk(men)ler döwründe bolsa бүтін älemi öz içine alýan we oňa höküm edýän ýeke-täk Taňry düşünjesi kemala gelipdir.

Gadymy türkleriň Taňry düşünjesine meňzeş düşünjede ýakyn wagta çenli şamançylyk ynanjynda bolan altaýlylar, tuwinler (tuwalylylar), kaçinler, beltirler we beýleki kowumlar iň beýik Taňryny Tengri diýip atlandyrýarlar. Şol sanda “Kök-Tengri” sözüniň Kök-Gök Taňry manysynda däl-de, beýiklik manysynda we sypat hökmünde ulanylandygyny görmek bolýar. Şonuň üçinem «Gök Taňry özüne çokunylan mawy asmany däl-de, Beýik Taňryny alamatlandyrýar».

Şeýle-de türklerde Taňry düşünjesi «Gök-Ýer ~ Suw-Atalar» görnüşinde sypatlandyrtlyp dürli kultlarda garşymyza çykýar. Türki taýpalaryň dürli geografik giňişliklerde birnäçe dinler bilen tanyş bolmagy biri-birinden dürli ynançlary emele getirenem bolsa, umuman alanda semawy güýçli ýeke-täk we beýik Ýaradana bolan ynanjy hemişe-de bolupdyr. Bu Beýik Ýaradanyň adynyň zikir edilmegine Orhon ýazuw ýadygärliklerinde-de gabat gelnişi ýaly, Ol öz adyndan «Il-buduny» dolandyryjak ýolbaşçylary saýlap-seçmek, olara agalyk hukugyny (kut) bermek ýaly aýratynlyklara eýedir.

Beýik Ýaradan şol bir wagtyň özünde ýaşaýyş bagyş ediji, ýaradyjy we wagty-sagady gelende jan alyjy aýratynlyklara-da

eýe. «Bütün bu ynançlar Gök Taňrynyň «deňi-taýy bolmadyk, adamlara ýol görkezen, olaryň barlygyna höküm eden, jezalandyran we sylaglandyran bir Uly barlykdygyny» orta goýýar»[1]

Gök Taňrynyň jahany tertibe salmak üçin kut (gut) berip ugradýan gahrymanyna ýardam bermek üçin adatdan daşary aýratynlyklara eýe bolan bedew atlary-da ýaradandygy mälimdir. «Yslam çeşmelerinde Hezreti Alydan edilen bir rowaýatda atyň Allatagala (j.j) tarapyndan kyblanyň şemalyndan (Poýraz) ýaradylyp ýer ýüzüne ugradylandygy barada gyzykly maglumat bar»[2]

Ahmet Jaferogly «Türk anatomiýasynda at kulty» atly ylmy işinde hudaýtarapyn dörän atlar barada birnäçe mysallary berýär:

«Sibirde şaman türk we mongol halk döredijiliginde atlaryň aňyrsynyň hudawy gelip çykyşlydygyna ynanylýar. Ýakut eposynda bahadyrlaryň atlary ýylky sürüsine edýän taňry tarapyndan, sema älemindäki Gün ülkesinden ugradylýar. Burýat eposynda bolsa gahrymanyň aty ýakutlarda bolşy ýaly ýa gönüden-göni gökden inýär, ýa-da ylahy takdyr bilen dünýä inýär.

«Ordos mongollarynyň aýtmagyna görä Çingiz hanyň aty-da gökden inipdir. Abulgazy Bahadyr han Çingiz hanyň toýuna urug kethudasy bolup gelen Gökje barada aýdanda, Çingiz hanyň dilinden şeýle diýýär: «Kämahal maňa gaýypdan bir boz at gelýär, men oňa münüp göge çykýaryn we Taňry bilen gürleşip gelýärim». Başga bir mongol hekaýatynda at bir uçanda üstündäki gahrymanyny dowzaha äkidip, ýene yzyna sag-salamat getirýän ylahy güýçdür».[3]

Buura-Dohsunda, «Olonho» eposynda sahalaryň ata-babasy Sier gojadan we Aýy-Nuoraljyn eneden gaýdýar. Sier gojanyň gögüň dokuzynjy gatyndaky iň beýik Taňry Ürün Aar Toýonyň doganydygy we Aûu-Nuoraljyn enäniňem Uordaah Jöhögöý Toýon Taňrynyň aýal doganydygy aýdylýar.[4]

Fransuz türkology Žan-Pol Ru b.e.öňki 140-nji ýylda ýaşap geçen bir hytaýly syýahatça salgylanyp: «Orta Aziýada asmany atyň neslinden bolan örän güýçli we ýyndam täsin at tohumynyň bardygyny, oňa has ýakyn taryhly hytaý senenamalarynda we onuň

toýnak yzyna gaýalaryň ýüzünde duş gelinýändigini» aýdýar. Aýratynam Orta Aziýada hiç kimiň ele salyp bilmedik atlarynyň ýaşaýan bir dagyndan söz açylýar. Şol ýeriň halky bu daga gysraklaryny «asmany aýgyra» ýanaşdyryp, tohumlyk at almak üçin getiripdirler.[5]

Başgyrtlar «Uly aýy» ýyldyzlar toparynyň daşyndaky iki ýyldyzyň semawy atlardygyny, olaryň Buzat (Boz at) we Sarat (Sary at) adynyň bardygyny rowaýat edýär.

Garaçaý-maljar halk döredijiliginde-de «Kiçi aýy» ýyldyzlar toparynyň iki ýyldyzy Sary aýgyr we Toru (Dor at) aýgyr ady bilen tanalýar.[6]

Başgyrtlaryň meşhur «Ural batyr» eposynda garşymyza çykýan Ak-boz at taňrytarapyn dörän at obrazynyň iň gowy mysalydyr. Ak-boz at «Ural batyr» eposyndan başga-da özi hakynda döredilen adybir eposda-da hereket edýär. «Ural batyr» eposynda Ak-boz atyň Uralyň aýaly Humaýa onuň ejesi Güneş (Gün) tarapyndan sowgat edilendigi aýdylýar. Hut şu ýerdenem Ak-boz atyň asmany bedewdigini bilmek bolýar. Humaý Ak-boz aty çagylanda, ol gökden düşen ýyldyz deýin ýer ýüzüne inipdir.[7]

Hakaslaryň «Aý-Huuýyn» eposynda eseriň baş gahrymany Taňrynyň ýer ýüzüne iberen ýylkysyndan doglan bahadyrдыr.[8]

Aý-Huuýyn «Ala-gula at» bilen «Gyzylдор aty» sypatlandylanda «Gyrylmaz ganatly Gyzylдор atyň» Taňrynyň guludygyny, öz münýän «Ala-gula atynyň» bolsa Taňrynyň ýollan atydygyny aýdýar:

«Gyrylmaz ganatly Gyzylдор at Taňrynyň guly, atlanyp gitdigum Ala-gulam-da Taňrynyň ýollan atyдыr.»[9]

Agzalan eposyň soňky bölümlerinde taňrylaryň arasynda bolan bir gürrüňden «üç gulakly Ala-gula atyň» ýedi taňrynyň iň kiçisi tarapyndan ýaradylandygy aýdylýar:

«- Üç gulakly Ala-gula aty,

Kim ýaradyp dogurtdy?

– Bu duran Aý-Huuýyny,

Kim meýdana getirdi?

Ýedi taňrynyň körpesi:

– Men ýaratdym- diýenmiş.

Ýaradyjylar şol ýerde özara goh edenmiş.

– Ýaýlyp duran ýer ýüzünde,

Ýaratdygym dine ikidir:

Üç gulakly Ala-gula aty,

Aý-Huujyny ýaratdym

Sizler alty ýaradyjy,

Parlak gögüň astynda

Ýaratmadyk zadyňyz ýok,

Gymyldaýan janly-jandar,

Hemmesini ýaratdyňyz.

Meniň ýaratdygym iki gözeli

Maňa neçüýn köp görýäňiz?»[10]

«Ak-öleň» we «Gyr-öleň» eposlarynda dokuz taňrynyň ýaradan «Ak ganatly küren atynyň» ýaradylma sebäbiniň ýeke-täk Taňrynyň ýaradan «Aranjula ak-gyzyl aty» bilen ýaryşdyrmagyny görmek bolýar.

Altyn-Ergek bir gün ýurduna dolanabda Altyn-Daş kaganyň ýanyna barýar. Altyn-Daş Altyn-Ergekden «Aranjula ak-gyzyl aty» özüne bermegi soraýar. Emma Altyn Ergek atyny bermekden ýüz dönderýär. Şonuň üçinem Altyn Daş içgi verip Altyn Ergegi serhoş edýär we atyny alýar. Soňam dokuz ýaradanyň «Ak ganatly Küren aty» bilen ýaryşdyrmaga äkidýär. Ýaryş gidip durka «Ak-gyzyl at» «Küren atyň» ýeňsesinden dişläp öldürýär:

«Ak-gyzyl aty ätiýaja aldy-da

Çykdy-da gidiberdi,

Gidiberdi, gidiberdi.

Ýedi gögüň düýbüne geçdi.

Dokuz taňry bardy ol ýerde

Täk Ýaradanam şol ýerdedi.

Ak ganatly Küren aty

Dokuz taňry ýaradypdy,

Aranjula bedew bilen

Ýaryşmaga ýaradypdylar.

Bir Taňrynyň ýaratdygy,

Aranjula ak-gyzyl at.

Altynbaş hem jedelleşen
Çapyşyga atyn goýup.
Bäsleşdirip iki aty
Syn etdiler söýüp-söýüp.
Geçip ýüz gögüň astyndan
Pellehana ýetişmekdi.
Säher bilen ýüwren atlar
Agşama çen çapyşjakdy.[11]

«Kagan-Kes» eposynda gahrymanyň aýaly Altyn-Suçy Kagan-Kese münýän «Gan-al atyny» gamçylamazlygy, eger gamçy çalsa başyna uly bela-beterleriň injekdigini duýdurýar. Sebäni Kagan-Kesiň münýän «Gan-al aty» Taňry tarapyndan gamçylanmajak şekilde ýaradylanmyş:

«Altyn otagyndan çykyp gan-al atyna mündi. Atyna münende Altyn-Suçy merdiwanda duran ýerinde şeýle diýdi:

– Başdaşym Kagan-Kes, pendimi alsaň bir söz aýdaýyn!

Kagan-Kes jogap berdi:

– Aýt, näme sözüň bar bolsa?

Altyn Suçy şeýle diýdi:

– Aýagyň aşagyndaky gan-al atyňy Taňry ýaratdy, özem gamçylanmaz ýaly edip. Hernäçe gyssanmajam bolsaň gamçylaýma. Gan-al ata gamçy ursaň uly bela-beter başymyzdan iner.

Muny duýan Kagan-Kes:

– Şeýlekin gamçy degirmäge dözülmek bedew atyma näme üçin uraýyn!» – diýip jogap beripdir.[12]]

[1] Jaferogly, 1953: 201-212.

[2] Kemaleddin Demiri, 2001: 60.

[3] Jaferogly, 1953: 201-212.

[4] Jargystaý, 1995: 306-311.

[5] Karadawut, 2010: 71-80.

[6] Tawkul, 2007: 196-205.

[7] Düzgün 2007: 718.

[8] AHUD s. 479.

[9] AHUD s. 479.

[10] AHUD s. 615.

[11] AÖD s. 225.

[12] KKED s. 392.

Kaba ALY,

Ahy Ewran uniserstitetiniň sosial ylymlar instituty.

«Altaý, tuwa, hakas we şor dessanlarynda at motiwine degişli seljermeler».

Terjime eden: Has TÜRKMEN. Mistika we fantastika